

วิจารณ์หนังสือ : Book Review

หน้าที่ของมนุษย์*

Human duty

ผู้เขียน: พุทธทาสภิกขุ

Author: Buddhadasa Bhikkhu

เจื้อจันท์ วัจนะพันธ์ และพระมหามิตร จิตปัญโญ

Chuarchun Wangthaphan and Phramaha Mit Thitapanyo

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, KhonKaen Campus, Thailand

Corresponding Author, E-mail: juejan.2499@gmail.com

1. บทนำ

หนังสือเรื่อง หน้าที่ของมนุษย์ เขียนโดย พุทธทาสภิกขุ หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือแนวธรรมะ กึ่งวิชาการ โดยนำคำสอนของพระพุทธองค์เข้าสู่ เนื้อหา มีจำนวน 262 หน้า ผู้เขียน มีนามว่า พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) มีนามเดิมว่า เงื่อม พานิช ชาวอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ท่านเริ่มบวชเรียนเมื่ออายุได้ 20 ปี ที่วัดบ้านเกิด จากนั้นได้เข้ามาศึกษาพระธรรมวินัยต่อที่ กรุงเทพมหานคร จนสอบได้เปรียญธรรม 3 ประโยค แต่แล้วท่านพุทธทาสก็พบว่า สังคม พระพุทธศาสนาไม่อาจทำให้เข้าถึงหัวใจของ ศาสนาพุทธได้เลย จึงตัดสินใจหันหลังกลับมา ปฏิบัติธรรมที่อำเภอไชยา ปวารณาตนเองเป็น

พุทธทาส ผลงานเด่นของท่าน อาทิ หนังสือ พุทธธรรม ตามรอยพระอรหันต์ คู่มือมนุษย์ ท่านได้ละสังขาร ณ สวนโมกขพลาราม เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2536 สิริรวมอายุ 87 ปี 67 พรรษา

2. โครงสร้างของหนังสือ

หนังสือมีโครงสร้างแบ่งออกเป็น 9 บท ดังนั้นมนุษย์ของพระเจ้ากับคนของกิเลส หัวใจพุทธ วณะที่ถูกมองข้าม (อิทัปปัจจยตา) หนังสือพิมพ์ คือผู้บันดาลโลก สวรรค์นั้นแหละคือ นรก! ทำอย่างไรกับปัญหาตาย-เกิด เมตตามหานิยม โลกพันยุคมีคสัญญได้ได้อย่างไร? ยิ่งพัฒนาวัตถุ ยิ่งห่างไกลสันติภาพ หน้าที่ที่ทุกคนหลบหลีกไม่ได้ (Buddhadasa Bikku, 2016 : 11-262)

*ได้รับบทความ: 9 กันยายน 2561; แก้ไขบทความ: 17 กันยายน 2562; ตอบรับตีพิมพ์: 30 กันยายน 2562

Received: September 9, 2018; Revised: September 17, 2019; Accepted: September 30, 2019

3. เนื้อหาโดยย่อ

มนุษย์ของพระเจ้ากับคนของกิเลส ผู้เขียนได้กล่าวถึง “มนุษย์ของพระเจ้า” และ “คนของกิเลส” ได้ยกประเด็นหัวข้อที่ว่า “มนุษย์” กับ “คน” ต่างกันอย่างไร อธิบายว่า “คน” ถือความหมายว่า “ชน” แปลว่า เกิดมามีชีวิต เกิดขึ้นมาหรือสักแต่ว่าเกิดมาก็เป็นคน ความหมายของคำว่า “มนุษย์” นิยมแปลกันว่า มีใจสูงหรือว่าเป็นเหล้ากอของผู้ที่มีใจสูงก็ได้ ความหมายของโพธิ แปลว่า ความรู้ หมายถึง สติปัญญา ขยายความอีกว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีโพธิ คือ มีปัญญา มีสติปัญญา และคำจำกัดความคำว่า “กิเลส” คือ ความโง่ต่ออารมณ์แล้วมันก็เจริญงอกงามยิ่งๆ ขึ้นมาแทนโพธิ ส่วนกิเลสคือพญามารหรือซาตาน อธิบายความโง่นี้ มันเป็นบทเรียนที่จะทำให้ฉลาด เปรียบเทียบพระเจ้ายกกับมารนี้อย่าคิดไปว่ามันเป็นคนละเรื่อง ให้ถือว่าพระเจ้าสร้างพญามารขึ้นมาสำหรับทำให้มนุษย์ดีขึ้น แบ่งพระเจ้าออกเป็น 2 ประเภท คือ พระเจ้าโดยบุคลาธิษฐาน เป็นบุคคลในสวรรค์หรือในโลกของพระเจ้า และพระเจ้าโดยธรรมาธิษฐานคือว่าไม่เพ่งที่บุคคล แต่เพ่งที่ธรรมะหรือตัวพระธรรมสรุปท้ายบทว่า พระเจ้าจริงๆ คือ มีตนเป็นธรรมะมีธรรมะเป็นตน ไม่ใช่ตัวกูไม่ใช่ของกู (Buddhadasa Bikkhu, 2016 : 11-54) ซึ่งในประเด็นนี้ สอดคล้องกับหนังสือโอวาทปาฏิโมกข์ การทำให้จิตบริสุทธิ์ แบ่งออกเป็น การทำจิตให้บริสุทธิ์ชั่วขณะ (สมถกรรมฐาน) การทำจิตให้บริสุทธิ์ตลอดไป (ปัญญาหรือวิปัสสนากรรมฐาน) คือ การฝึกหัดอบรมจิตใจของตนเองให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณงามความดีคือ สติสัมปชัญญะหรือการระลึกถึงความจริงของ

ธรรมชาติที่เกิดขึ้นทั้งทวารทั้ง 6 ให้เป็นปัจจุบันธรรมแต่ละขั้นตอนถึง 16 ขั้นตอน จะมีผลทำให้สามารถระลึกถึงความจริงของธรรมชาติโดยละเอียด (ปัญญา) จนตัดกิเลสหรือความชั่วในจิตใจออกไปได้โดยเด็ดขาด (Spiritual Center Foundation, 2008 : 15-16)

ผู้ศึกษามีความเห็นว่าเป็นการเขียนแบบตีความและอธิบายความ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจในบทนี้ อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น เป็นการเปรียบเทียบระหว่างความหมายของคำว่า “โพธิ” แปลว่า สติปัญญา และ “กิเลส” คือ ความโง่ต่ออารมณ์ ประโยคที่ว่า “ไม่ใช่ตัวกู ไม่ใช่ของกู” เป็นการแสดงวิสัยทัศน์ของผู้เขียนถึงทุกสิ่งทุกอย่างในโลกล้วนอนิจจังการใช้วัชรแบบเชิงอุปมาเปรียบเทียบเห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนในหลักธรรมกับสภาพความเป็นจริงของกิเลสมนุษย์ ซึ่งมนุษย์นั้นท้ายที่สุดก็หนีไม่พ้นความตาย ทำให้ผู้อ่านได้เห็นสัจจะธรรมของชีวิต ดังคำสอนของพระพุทธองค์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง เป็นต้น

หัวใจพุทธวนะที่ถูกลมองข้าม (อิทัปปัจจยตา) ผู้เขียนได้กล่าวถึง พระพุทธเจ้าเป็นเกลือกกับธรรมชาติเพราะว่า ท่านประสูติกลางดิน ท่านตรัสรู้กลางดิน และนิพพานกลางดิน ท่านประสูติที่ได้ต้นไม้ ที่สวนลุมพินี ท่านตรัสรู้ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่งต่อมาได้ชื่อว่า “ต้นโพธิ์” โพธิ แปลว่า ความรู้และอธิบายเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา อะไรเป็นหัวใจของพุทธศาสนา อ้างพระไตรปิฎกเป็นสูตรที่ 10 ของวรรคชื่อว่า อาหารวรรค นิทานสังยุตต์แห่งคัมภีร์สัตยุตตนิทาย คือ “อิทัปปัจจยตา” ที่เป็นหัวใจอย่างยิ่งของพุทธ

ศาสนา ในบรรดาสิ่งที่ลึกซึ้งเห็นยาก และได้ยกภาษาบาลี พร้อมคำแปลให้ผู้อ่านได้เข้าใจในเรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เองว่า เห็นยากที่สุด เข้าใจยากที่สุด ทุกทสฺ นี ทุกทสฺ เห็นยากที่สุด จนไม่อยากจะสอนใคร ตรัสรู้แล้วไม่อยากจะสอนใคร เรื่องที่เห็นยากที่สุดนี้มี 2 เรื่องเท่านั้นคือ เรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายเกิดทุกข์แล้วก็เรื่องนิพพาน ฝ่ายดับทุกข์ แต่ทั้งสองเรื่องนี้มันเป็นเรื่องเดียวกัน นอกจากนี้ ผู้เขียนยังได้อธิบายในประเด็นที่กระตุนหรือรื้อให้ผู้อ่านได้เข้าใจในอริยสัจ 4 นี่คืออะไร ให้ความหมายอีกว่า หัวใจมีตั้ง 4 หัวอย่างไรได้หรือว่า 4 อย่างรวมกัน มันก็ยิ่งมากเป็น 1 หัว เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความไม่มีทุกข์ เรื่องทางให้ถึงความไม่มีทุกข์ เรียก อริยสัจ 4 นี่เป็นหัวใจ นั่นก็คือ อิทัปปัจจยตา อีกชื่อหนึ่งเรียกว่า “ปฏิจจสมุปบาท” ได้สอนให้คนทำดีโดยอ้างหลักธรรมอย่าทำบาปทำชั่ว ทำแต่กุศล ความดีให้ถึงพร้อม ทำจิตให้บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นการสอนไม่ให้ทำบาปนี้ ศาสนาไหนก็สอนอย่าไปโง่” (Buddhadasa Bikkhu, 2016 : 11-54) ซึ่งในประเด็นนี้ สอดคล้องกับหนังสือ การอุทิศส่วนกุศล ความตอนหนึ่งว่า “ฉะนั้น วันทำบุญนี้อย่าให้มันมีบาป ถ้าหากมีบาปเข้ามาปะทะหน้าแล้ว บุญมันเข้าไม่ได้หรอก... ท่านที่ปฏิบัติในกุศลกรรมบถ 10 ประการ ได้นั้น มีอานิสงส์ดังนี้ 1) จะเกิดเป็นคนมีรูปสวย ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บรบกวน มีอายุยืนยาว 2) เกิดเป็นคนมีทรัพย์มาก ทรัพย์ไม่ถูกทำลายเพราะโจร ไฟไหม้ น้ำท่วม 3) เมื่อเกิดเป็นคนจะมีคนที่อยู่ในบังคับบัญชาเป็นคนดี มีความสุขเพราะบริวาร และการไม่ตีมีสุราเมรัย เมื่อเกิดเป็นคนจะไม่มีโรคปวดศีรษะที่ร้ายแรง

ไม่เป็นโรคเส้นประสาท จะเป็นคนมีสติปัญญา เฉลียวฉลาด 4 ถึง 7 เมื่อเกิดเป็นคนจะเป็นคนปากมีเสียงเป็นเสน่ห์ก็คงไม่ผิด จะมีความเป็นอยู่ที่เป็นสุข และทรัพย์สินมหาศาล 8 ถึง 10 เป็นเรื่องของใจ คือ อารมณ์คิด ถ้าเว้นจากการคิดลัทธิขโมย ไม่คิดจ้องล้าจ้องผลาญใคร เชื่อพระพุทธเจ้า และปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์” (Phraraj Phromyarn, 2011 : 35-41)

ผู้ศึกษามีความเห็น ว่า ผู้เขียนได้ยกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ เรื่อง ปฏิจจสมุปบาท และอิทัปปัจจยตา การอ้างพระไตรปิฎก การนำภาษาบาลีมาอ้างอิงพร้อม คำแปลมาอธิบายระหว่าง ปฏิจจสมุปบาท และอิทัปปัจจยตา อธิบายในเรื่องอิทัปปัจจยตา อีกชื่อหนึ่งเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ทำให้ผู้อ่านเข้าใจในหลักธรรมเรื่องทุกข์การดับทุกข์ การทำกุศล เป็นต้น การใช้ภาษาเขียนแบบสนทนาระหว่างอาจารย์กับลูกศิษย์ การเล่าเรื่องแบบอิงนิทานในเชิงอุปมาอุปไมย แม้จะมีบางคำเป็นภาษาบาลีแต่ก็เข้าใจได้เป็นอย่างดี

หนังสือพิมพ์คือ ผู้บันดาลโลก ผู้เขียนได้อธิบายถึง การได้ออกหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งชื่อ “หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา” รายไตรมาส 99% เป็นหนังสือส่งเสริมการปฏิบัติธรรม แปลพระไตรปิฎกที่ยังไม่เคยแปล และชาวต่างประเทศที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ทำให้หนังสือพิมพ์นี้วงการธรรมะได้เติบโตขึ้นมาใหม่ และอธิบายต่อว่า ท่านได้ตั้งสวนโมกข์ เมื่อปี 2475 จัดวัดสวนโมกข์เป็น “มหรสพทางวิญญูญาณ” ให้ผู้เข้ามาวัดเข้ามาศึกษาธรรมะในส่วนลึกได้ เป็นผู้ใกล้ชิดธรรมชาติดังที่เรียกว่า “เป็นเกลือกกับธรรมชาติ” จึงเรียกว่า

“สวนโมกขพลาราม” แปลว่า อารามที่เป็นกำลัง ช่วยสนับสนุนความหลุดพ้น อธิบายเกี่ยวกับคำว่า “พุทธทาส” คือ พวกเราเป็นพุทธทาสกัน ทุกคนคือ ผู้รับใช้พระพุทธเจ้าอย่างเป็นทาสมอบกายถวาย ชีวิตเหมือนกันหมดทุกราย และเตือนสติผู้ที่มาวัด สวนโมกข์ว่า ขอให้นึกถึงคำว่า ธรรมะ และนึกถึงว่า ฐานันดรสี่ จะต้องช่วยบันดาลโลกให้ประกอบอยู่ ด้วยธรรมะ (Buddhadasa Bikkhu, 2016 : 85-107) ซึ่งในประเด็นนี้ สอดคล้องกับหนังสือเรื่องทำบุญ “แก้กรรม” เรื่อง การฟังธรรมตามกาลและสนทนา ธรรมตามกาล ในมงคลชีวิต 38 ประการ ที่พระพุทธ องค์ได้ทรงแสดงไว้ มงคลชีวิตข้อที่ 26 ฟังธรรม ตามกาล “เมื่อมีโอกาส เวลา ก็ควรต้องไปฟังธรรม บ้าง เพื่อรับฟังสิ่งที่เป็นประโยชน์ในหลักธรรมและ นำมาใช้กับชีวิตเรา” และมงคลชีวิตข้อที่ 30 สนทนาธรรมตามกาล การได้สนทนากันเรื่องธรรม ทำให้ขยายขอบเขตการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ ให้แก่ผู้อื่นได้ทราบด้วย (Phra Dhamasingha burajan, 2014 : 46-47)

ผู้ศึกษามีความเห็นว่า ผู้เขียนได้อธิบาย แบบเล่าเรื่อง เช่น การก่อตั้งสวนโมกข์ การทำ หนังสือพิมพ์ และการให้สวนโมกข์เป็นมหรสพทาง วิญญาน ผู้ที่ไปปฏิบัติธรรมสามารถสัมผัสกับ ธรรมชาติ เสมือนว่า ผู้อ่านได้เข้าไปอยู่ในสวนโมกข์ จริงๆ กับการที่ผู้อ่านได้เป็นมิตรกับธรรมชาติเห็น บรรยากาศของธรรมชาติอย่างเป็นรูปธรรม ในการ ใช้สำนวนโวหารของผู้เขียนแบบเรียบง่าย แต่กิน ใจความ เช่น การเขียนในเชิงสัญลักษณ์ในความ หมายของคำว่า “พุทธทาส” ผู้รับใช้พระพุทธเจ้า อย่างทาส เตือนสตินักหนังสือพิมพ์ในฐานันดรสี่

ให้มีจิตสำนึกและจรรยาบรรณในการนำเสนอข่าว ที่ชอบนำเสนอข่าวในทางลบ ไม่ว่าจะเป็นทาง หนังสือพิมพ์หรือสื่อออนไลน์ในปัจจุบัน ส่วนมาก ก็จะเป็นที่สนใจของประชาชน

สวรรค์นั้นแหละคือ นรก! ผู้เขียนอธิบาย เรื่อง บุญบาปในพระพุทธศาสนา ได้ยกเอาหัวข้อ พระพุทธภาษิตที่มีอยู่ว่า อจเจตติ กาลา ตรยนติ จตติโย นั้น แปลว่า เวลาย่อมล่วงไป วันและคืน ย่อมล่วงไปที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น คือ กาโล ฆสติ ภูตานิ สพพา เนว สหตตนา ซึ่งแปลว่า เวลาย่อม กินซึ่งสรรพสัตว์ พร้อมทั้งตัวมันเองนี้ อธิบายว่า คน ทั่วไปเห็นว่า นรกกับสวรรค์นั้นต่างกันโดยตรงกัน ข้าม แต่พระอริยเจ้าเห็นว่า เหมือนกันมีแต่พระอริย เจ้าที่เห็นตามที่เป็นจริงเท่านั้น นรกหรือสวรรค์ ก็ตาม เมื่อยึดถือแล้วย่อมเป็นทุกข์โดยเสมอกัน...” บางคนมองบุญในแง่ที่วิเศษสูงสุดน่าปรารถนา อย่างยิ่งกว่าสิ่งทั้งปวงเอาทีเดียว เพราะว่าไม่รู้จัก ความทุกข์ที่เร้นลับหรือไม่รู้จักพระนิพพานซึ่งเป็น ที่ดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง (Buddhadasa Bikkhu, 2016 : 111-129) ซึ่งในประเด็นนี้ สอดคล้องกับหนังสือ พุทธวจน มรรควิธีที่ง่าย ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย! บุคคลใดบุคคลหนึ่ง จะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีก็ตาม เจริญกระทำให้มาก ซึ่งธรรม 5 ประการ ในบรรดา ผลทั้งหลาย 2 อย่าง กล่าวคือ อรหัตตผลใน ทุติยธรรม (ภพปัจจุบัน) หรือ อนาคามิผลธรรม 5 ประการ คือ มีสติอันตนเข้าไปตั้งไว้ดีแล้วในภายใน นั้นเทียว เพื่อให้เกิดปัญญารู้ความเกิดขึ้นและดับ ไปแห่งธรรมทั้งหลาย มีปกติตามเห็นความไม่งาม ในกาย มีความสำคัญว่าปฏิภูลในอาหาร มีความ สำคัญว่าในโลกทั้งปวงไม่มีอะไรที่น่ายินดี และมี

ปกติตามความเห็นไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง เป็น พุทธวจนของพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ อันเป็นหนทาง สู่อริยบุคคล (Buddha Vajana Institute, 2015 : 94-95)

ผู้ศึกษามีความเห็นว่ สำนวนโวหารของ ผู้เขียนในบทนี้ มีบางคำที่อาจจะเข้าใจในความหมาย ได้ยาก ซึ่งต้องตั้งใจอ่านและวิเคราะห์ ที่ผู้เขียน สะท้อนให้เห็นถึงสวรรค์และนรกเหมือนกันหรือ ต่างกันอย่างไร ก็จะได้พบกับคำตอบในข้อนี้ได้ อย่างลึกซึ้ง การอุปมาอุปไมย สวรรค์นั้นแหละคือน รก! ผู้เขียนอ้างถึงพระอริยเจ้าว่า สวรรค์กับนรก เหมือนกัน และบางคนมองบุญในแง่ที่วิเศษสูงสุด เพราะไม่รู้จักพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ดับทุกข์อย่าง ลิ้นเชิง จะเห็นได้ว่า การเขียนเป็นปริศนาธรรม ทำให้ผู้อ่านสามารถนำไปตีความว่า ควรจะปฏิบัติ อย่างไรกับตนเอง ทุกสิ่งอย่างมันอยู่ที่ตัวของเร าใจของเราว่าจะไปยึดถือหรือไม่ เป็นการชี้หนทาง ให้แก่ใจตนเอง

ทำอย่างไรกับปัญหาตาย-เกิด ผู้เขียนได้ อธิบายถึง ความเชื่อว่าตายแล้วเกิดอีกนี้ เชื่อกันมา แล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาล และอธิบายอีกว่า นี่เป็นเหตุ ให้พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสเรื่องทางศีลธรรมคล้ายๆ กับว่ามีตัวมีตน แต่ท่านไม่ยืนยันในข้อที่ว่า มีตัวมีตน บางคนได้ทูลถามพระพุทธเจ้าจึงปฏิเสธเสียว่า นี่ไม่ใช่เงื่อนไขต้นของพรหมจรรย์...ทุกข์คืออะไร เหตุให้เกิดทุกข์คืออะไร แล้วดับทุกข์ให้เสร็จสิ้นไป ปัญหาที่นั่นมันจะหมด คำถามชนิดนี้เป็น อพเพยาก ตปัญหา คือ เป็นปัญหาที่พระพุทธเจ้าท่านไม่ยอม ตอบตรงคำถามนั้น ว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด มันเกิดหรือไม่เกิด ท่านไม่ยอมตอบในข้อนั้นและ

อธิบายถึงการตรัสของพระพุทธเจ้า ในตอนหนึ่งว่า เราจะหาว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสไม่คงที่ไม่แน่นอน ไม่คงเส้นคงวาไม่ได้ มันอยู่ที่คนฟังนั้นต่างหาก เขาอยู่ในระดับอย่างไร พระพุทธองค์ย่อมจะต้อง ทรงตอบเขาไปในลักษณะที่เป็นประโยชน์แก่เขา ที่สุดเท่านั้น ผู้เขียนได้วิเคราะห์ ปัญหาที่จะมาจาก ความสงสัยว่า ตายแล้วเกิดหรือตายแล้วไม่เกิด ถ้าความสงสัยของผู้ใดยังเหลืออยู่ จิตของบุคคลนั้น ไม่มีทางที่จะผ่องแผ้ว ไม่อาจจะเป็นจิตที่ขาวผ่อง เป็นปริโยทาโต แปลว่า ขาวผ่อง หมายความว่า มันไม่ยึดถืออะไรไว้ มันจึงจะเกลี้ยงเกลาหรือ ขาวผ่อง อันนี้เป็นคุณสมบัติอันสุดท้าย คือ สูงสุด ที่จะทำคนให้บริสุทธิ์แล้วก็ เป็น บุคคลประเภท พระอริยเจ้ามีความเป็นพระอรหันต์ เป็นขั้นสูงสุด ขั้นสุดท้าย (Buddhadasa Bikku, 2016 : 133-157) ซึ่งในประเด็นนี้ สอดคล้องกับหนังสือ พุทธ วจน มรรควิธีที่ง่าย หัวข้อเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ด้วยวิธีลัดความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรู้เมื่อเห็นอยู่ ซึ่งจักขุตามที่เป็นจริง ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรู้เมื่อเห็น อยู่ซึ่งรูปทั้งหลาย ตามที่เป็นจริง ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรู้เมื่อเห็นอยู่ ซึ่งจักขุวิญญูญาณอันเกิดขึ้นเพราะ จักขุสัมผัสเป็นปัจจัย สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตามมทุกขม สุขก็ตาม เมื่อบุคคลนั้นไม่กำหนดยินดีแล้ว ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ไม่หลงใหลแล้วความ กระวนกระวาย ทางกาย และทางจิต ก็ละไปความ เรา่ร้อน ทางกายและทางจิตก็ละไป บุคคลนั้นย่อม เสวยความสุขทั้งทางกายและทางจิต ด้วยอาการ อย่างนี้ เป็นอันว่า อริยอัฐังคิกมรรค (อริยมรรคมี องค์ 8)” (Buddha Vajana Institute, 2015 : 68-69)

ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการอธิบายเนื้อหาในบทนี้ ได้ไขข้อสงสัยของผู้อ่านข้อที่ว่า ทำไมบางคนที่มาทูลถามพระพุทธเจ้าถึงเรื่องนี้ (ว่าตายแล้วเกิดหรือตายแล้วไม่เกิด) ท่านจึงปฏิเสธเสียว่า ไม่ใช่เงื่อนไขต้นของพรหมจรรย์ มาพูดเรื่อง ทุกข์คืออะไร เหตุให้เกิดทุกข์คืออะไร แล้วดับทุกข์ให้เสร็จสิ้นไปดีกว่า เป็นปัญหาที่พระพุทธเจ้าท่านไม่ยอมตอบตรงคำถามนั้น ทำให้ผู้อ่านเข้าใจในความหมายได้ในระดับหนึ่ง แต่มีบางประเด็นที่ผู้อ่านอาจจะเข้าใจในความยาก ซึ่งการอ่านในบทนี้ต้องตีความในความหมายไปด้วย เช่น ประโยคที่ว่า “ในเรื่องเราจะหาว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสไม่คงที่ไม่แน่นอน ไม่คงเส้นคงวา อย่างนี้ไม่ได้ มันอยู่ที่คนฟังนั้นต่างหาก เขาอยู่ในระดับอย่างไร” ซึ่งอาจต้องอ่านเนื้อหาของบทนี้ทบทวนหลายๆ ครั้ง จึงจะสามารถเข้าใจในแต่ละประเด็นได้

เมตตามหานิยม ผู้เขียนได้อธิบายเรื่องการบวชและการลาสิกขา ถ้าจะเรียกก็เหมือนกับเรียกว่า เกิดใหม่ทุกครั้งไป ที่จริงการบวชหรือสึกนี้ก็ได้มีมาแต่ครั้งพุทธกาล และอ้างถึงคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเตือนสติคนอ่าน “เรื่องให้ศีลให้พร” แก่คนสึกคนลาสิกขานี้ได้พูดว่า การลาสิกขานี้ไม่ใช่กลับไปสู่ความเลว ถ้าคนเฝ้าใจผัดก็ว่าลาสิกขาไปเข้าใจว่า “ลาสิก” ส.เสื่อ สระอิ ก สะกดลาสิก คือ สึกหรอนั่นมันเข้าใจผิด ที่แท้มาจากคำว่า สึกขา หรือ สึกขา ลาสิกขา ไม่ใช่ลาสิก ไม่ใช่สึกหรอ และอธิบายต่อว่า ที่นี้คนเฝ้าเหล่านั้นมันกลัวว่าจะสึกหรอ มันก็จะรดน้ำมนต์กันใหญ่ ซึ่งนี่ไม่ใช่พิธี แต่เป็นรดน้ำมนต์ ทำบายศรี มันเฝ้าที่ไม่รู้จักการให้ศีลให้พรอย่างแท้จริง ตามแบบฉบับของ

พระพุทธเจ้า ธรรมนั้นแหละเป็นศีล ธรรมะเป็นน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ เราต้องมีการประพฤติปฏิบัติธรรมะตามที่ได้ว่ากล่าวแนะนำสั่งสอนตักเตือน (Buddhadasa Bikkhu, 2016 : 161-181) ซึ่งในประเด็นนี้ สอดคล้องกับเนื้อหาในพระสูตรต้นตปิฎกที่มณีกายสิลขันธวรรค เล่ม 9 ได้กล่าวถึง ศีลในพรหมชาลสูตร ใจความสำคัญของพระสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง สาเหตุที่ทำให้คนสรรเสริญพระองค์ว่าได้แก่ ศีล 3 ชั้น คือ จูฬศีล (ศีลอย่างน้อย) มัชฌิมศีล (ศีลอย่างกลาง) มหาศีล (ศีลอย่างใหญ่) กล่าวคือ คนทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า พระองค์ทรงงดเว้นจากข้อห้ามในจูฬศีล 26 ข้อ มัชฌิมศีล 10 ข้อ และมหาศีล 7 ข้อ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงสาเหตุที่ทำให้คนสรรเสริญพระองค์อีกอย่างหนึ่งได้แก่ พระสัพพัญญุตญาณ คือ ทรงรู้แจ้งเห็นธรรมะที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยากละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต...ทรงสั่งสอนให้ผู้อื่นรู้ตามได้ ด้วยเหตุนี้ คนทั้งหลายจึงกล่าวสรรเสริญพระองค์ (Mahachulalongkornrajavidyalaya, 1996)

ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการเมตตามหานิยมที่ผู้เขียนสื่อให้เห็นคือ ธรรมะตามแบบฉบับพระพุทธเจ้า คือ การปฏิบัติธรรม ดังข้อความที่ผู้เขียน เขียนให้ผู้อ่านได้สติในการที่เป็นชาวพุทธ ความว่า “ที่นี้คนเฝ้าเหล่านั้นมันกลัวว่าจะสึกหรอ มันก็จะรดน้ำมนต์กันใหญ่ ซึ่งนี่ไม่ใช่พิธี มันเฝ้าที่ไม่รู้จักการให้ศีลให้พรอย่างแท้จริง ตามแบบฉบับของพระพุทธเจ้า ธรรมนั้นแหละ เป็นศีล เป็นพร เป็นน้ำมนต์ ธรรมะเป็นน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ เราต้องมีการประพฤติปฏิบัติธรรมะตามที่ได้ว่ากล่าวแนะนำ

สั่งสอนตักเตือน” เป็นการเขียนกะเทาะพฤติกรรมของคนในสังคม ที่นับถือพุทธศาสนาในประเทศไทย ถ้าไปวัดแล้วพระต้องให้ศีลให้พรจึงจะถือว่าไปวัดแล้วได้บุญ แม้กระทั่งผู้มาบวชก็ตามเมื่อลาสิกขา ก็ยังมีพิธีขอลาสิกขานัยว่า เพื่อความเป็นสิริมงคล หรือเป็นประเพณีไปแล้ว เป็นรูปแบบสำเร็จรูปของพระสงฆ์ ถ้าพระสงฆ์ไม่ให้พรเหมือนขาดอะไรสักอย่างไป ยึดติดที่พิธีกรรมมากเกินไป ชาวพุทธยังไม่ค่อยเข้าใจในเรื่องบุญเท่าไรนัก จะเห็นได้จากการสนทนาของผู้ศึกษา กับชาวพุทธตามวัดต่างๆ ซึ่งในประเด็นนี้ สอดคล้องกับหนังสือ ฉลาดทำบุญของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เรื่องบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ คือ ทานมัย การทำทาน ปัตติทานมัย การอุทิศบุญกุศลให้ผู้อื่น ปัตตานุโมทนา มัย การยินดีในความดีของผู้อื่นหรืออนุโมทนา สีสมัย การรักษาศีล อปจายนมัย อ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้อื่น เวยยาวัจจมัย ช่วยเหลือชวนช่วยในกิจที่ชอบ ธรรมัสสวณมัย การฟังธรรม ธรรมเทศนามัย การแสดงธรรม ภาวนามัย การภาวนา ธิฏฐชุกัมม การทำความคิดเห็นให้ตรง (Buddhist Web for Buddhism and Thai society, 2013) เป็นข้อคิดในการทำบุญของชาวพุทธว่าจะทำบุญอย่างไร และให้อานิสงส์อย่างไรได้เข้าใจยิ่งขึ้น ซึ่งในบทนี้ ผู้เขียนอธิบายคำตอบในหัวข้อที่ว่าอะไรคือ เมตตามหานิยมของมนุษย์ ได้อย่างสิ้นสงสัย

โลกพันยุคมีคดียุติได้อย่างไร? ผู้เขียนได้กล่าวถึงเรื่อง กิเลสนี้มันได้เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ กิเลสมันก็จะทำอันตรายแก่จิตใจมากเท่านั้น อะไรเป็นศัตรูเป็นอันตรายต่อจิตใจก็คือ

อกุศลกรรมหรือที่เรียกให้ชัดกว่า อกุศลเจตสิก หรืออกุศลเจตสิกกรรม แล้วแต่จะเรียก คือความรู้สึกชั่วร้ายที่จะเกิดขึ้นปรุงแต่งจิตให้เป็นจิตชั่ว อันตรายสำหรับมนุษย์ผู้คิดเก่งคือ ปลอ่ยให้การปรุงแต่งในทางจิตนี้มันเป็นไปอย่างรวดเร็วรุนแรงแล้วก็ผิดพลาด การแก้ไขต้นตอของกิเลส คือ การทำวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ถูกต้อง เรื่องของความโลภ ความโกรธ ความหลงอันเป็นต้นตอแห่งความทุกข์ การชนะว่าที่แรกเราชนะโลกในด้านวัตถุ และร่างกายคือ ร่างกายสบาย ชนะโลกในด้านจิต ด้านวิญญาณ เราก็มีจิตใจสบาย เราจึงเป็นคนสบายทั้งกายและทางจิตใจ ชนะโลกได้เท่าไร ก็เรียกว่า อยู่เหนืออำนาจโลกได้เท่านั้นคือ เป็นโลกุตระเท่านั้น ปุถุชนเราก็มีทางที่จะชนะได้ คือ ตั้งต้นเป็นโลกุตระ หรือเตรียมสำหรับจะเป็นโลกุตระอยู่ในวิสัยของปุถุชนขั้นดี แล้วมันก็ชนะในขั้นในระดับพระโสดาบัน ก็เป็นโลกุตระขั้นหนึ่ง แล้วก็ เป็น สกิทาคามี อนาคามี พระอรหันต์ในที่สุด (Buddhadasa Bikkhu, 2016 : 185-215) ซึ่งในประเด็นนี้ สอดคล้องกับหนังสือ พระอรหันต์อยู่ไหน ความว่า “พระอริยบุคคลแต่ละขั้นนั้น ต้องละกิเลสไปโดยลำดับทีละขั้นๆ ดังต่อไปนี้ 1) พระโสดาบัน ละกิเลสได้ 3 ขั้น คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน/ความยึดติดในอดีต) วิจิกิจฉา (ความลังเลไม่แน่ใจ) สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ด้วยเพียงศีลวัตร) 2) สกิทาคามี ละกิเลสได้ 3 ข้อ นั่นได้แล้วมีราคะ โทสะ โมหะ เบาบาง 3) พระอนาคามี ละกิเลสเบื้องต้นได้ทั้งหมด คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส

กามราคะ ปฏิฆะ 4) พระอรหันต์ ละกิเลสเป็นเหตุ รัตตังใจได้ทั้งหมด 10 ชนิด ดังนี้ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัลลัปตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา (V. Vajiramedhi, 2013 : 45-47)

ผู้ศึกษามีความเห็นว่าเป็นว่า ผู้เขียนได้ใช้ศัพท์คำว่า “มิลล์สัญญา” ชื่อยุคหนึ่งมีแต่รบบรา ข่าพิน เบียดเบียนกัน ไทยใช้ส่วนมากมักหมายความว่า การจลาจลวุ่นวายรบบราข่าพินกัน เพื่อให้ผู้อ่านอยากติดตามต่อไปว่า มีความหมายว่าอย่างไร นำไปประยุกต์เข้ากับหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องกิเลส การตีความวิเคราะห์เรื่องกิเลส การนำไปสังเคราะห์ให้เป็นรูปธรรม ทำให้ผู้อ่านเข้าใจหลักธรรมมากขึ้น สามารถปฏิบัติธรรมตามขั้นตอนเพื่อบรรลุความเป็นอริยะ เพื่อพ้นจาก มิลล์สัญญา การข่ากิเลส ข่าความโลภ ความโกรธ ความหลงอันเป็นต้นตอแห่งความทุกข์ แนวทางการจะชนะกิเลสนั้นก็คือ การทำวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นหนทางสู่โลกุตระนั่นเอง

ยิ่งพัฒนาวัตถุ ยิ่งห่างไกลสันติภาพ ผู้เขียนได้อธิบายถึง ความหมายของบุคคลประเภทปัจเจก พุทธะ บุคคลประเภทนี้ไม่เกี่ยวข้องกับการศึกษามาก ไม่เกี่ยวข้องกับผู้ที่จะมาเผยแผ่อะไร แต่ท่านยังสามารถทำความหลุดพ้นให้แก่ตนเองได้ เรียกว่า มีการค้นคว้ามาตามวิถีทางของตัวเอง สรุปการค้นคว้าแบ่งสาย 3 อย่าง คือ การค้นคว้าทางวัตถุ คือ การได้เหยื่อดีๆ มาเอากินมาใช้ การค้นคว้าทางจิต คือ การค้นคว้าความรู้เรื่องลับของจิตอำนาจของจิตกำลังจิต เอามาใช้ประโยชน์ จนกระทั่งมีฤทธิ์มีปาฏิหาริย์ การค้นคว้าทาง

วิญญาณหรือทางสติปัญญานั้นคือ มรรค ผลนิพพาน เปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่าง การค้นคว้าทั้ง 3 อย่าง (Buddhadasa Bikku, 2016 : 219-237) ซึ่งในประเด็นนี้ สอดคล้องกับหนังสือ ธรรมรุ่งอรุณ 4 เรื่องพลังจิต ตอนความมหัศจรรย์ของพลังจิต ความว่า “การทำสมาธินี้ จุดมุ่งหมายคือ พลังจิต พลังจิตเกิดขึ้นมาได้จากสมาธิ พอนึกพุทโธๆ อารมณ์จะเหลืออันเดียว เมื่อจิตเป็นหนึ่ง ก็เป็นสมาธิ เมื่อเป็นสมาธิแล้วมันก็ผลิตพลังจิต เมื่อผลิตพลังจิตแล้วพลังจิตก็สะสมไว้ที่จิต” (Phra Dhammongkolyarn, 2012) และสรุปท้ายบท การค้นคว้าของมนุษย์เต็มไปด้วยการค้นคว้าไม่ได้ อยู่หนึ่ง มันก็ไม่พบกันกับผลที่จะทำให้โลกนี้มีสันติภาพ ทั้งส่วนตัวบุคคลและส่วนรวม ยิ่งเรียนยิ่งเป็นปริญาอะไรหลายๆ อย่าง เพื่ออะไร จะไปทางไหนต้องเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ แต่ในทางที่จะหยุดอำนาจของกิเลสหยุดได้แล้วก็เป็นปัจเจก พุทธะ (Buddhadasa Bikku, 2016 : 219-237)

ผู้ศึกษามีความเห็นว่าเป็นว่า การอธิบายถึงการเป็นบุคคลประเภทปัจเจกพุทธะ บุคคลประเภทนี้ไม่เกี่ยวข้องกับการศึกษามาก และไม่เกี่ยวข้องกับการที่จะมาเผยแผ่คำสอนอะไร เปรียบเสมือนการอยู่กับธรรมชาติ และปฏิบัติด้วยตนเองก็เป็นปัจเจก พุทธะคือ ปฏิบัติเฉพาะตนเอง ได้ด้วยตนเอง ไม่เกี่ยวกับบุคคลอื่น การเขียนในเชิงอุปมา ระหว่าง การค้นคว้าทางวัตถุ ทางจิต และทางวิญญาณ ได้อรรถรสของการอ่าน การยกตัวอย่างประกอบ พูดถึงมนุษย์ที่มีการแก่งแย่งที่อยู่ที่ดินมีมากเกินไป แผ่นดินโลก แต่สุดท้าย ก็มีได้มีการพัฒนาทางด้าน จิตวิญญาณ สังคมจึงไม่สงบสุขขาดสันติภาพ

ตอนท้ายสุดผู้เขียนยังชี้ให้เห็นอีกว่า การไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็จะเป็นการเข้าสู่ปัจเจกพุทธะของแต่ละบุคคลได้

หน้าที่ที่ทุกคน หลบหลีกไม่ได้ ผู้เขียนอธิบายว่า ธรรมะเป็นสิ่งจำเป็นแก่ทุกคน ธรรมแปลว่า สิ่งทั้งหมดไม่ยกเว้นอะไร สิ่งดี สิ่งชั่วสิ่งที่เป็นเหตุ สิ่งที่เป็นผล เป็นการกระทำ เป็นผลของการกระทำ รวมๆ ก็เรียกว่า ธรรม ทั้งนั้นและอธิบายคำว่า “ธรรม” พจนานุกรมในประเทศอินเดีย แปลว่า “หน้าที่” หน้าที่นี้แบ่งออกเป็น 3 ความหมาย คือ ทำให้ตนเองมีความสุขทางกายหรือทางวัตถุ ทำให้ตนเองมีความสุขใจ ทำให้ตนเองอยู่เหนือความสุข เรียกว่า เหนือโลก เหนือโลกกาย เหนือโลกจิต นี่คือหลักธรรมที่ทุกคนควรทราบ ทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้อง ทำหน้าที่เพื่อผู้อื่นให้ถูกต้อง จะได้ชื่อว่า เป็นบุตรที่ดี เป็นศิษย์ที่ดี เป็นเพื่อนที่ดี เป็นพลเมืองที่ดี เป็นสาวกที่ดีของศาสนา (Buddhadasa Bikku, 2016 : 241-262) ซึ่งในประเด็นนี้สอดคล้องกับหนังสือ การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ การดำเนินชีวิตที่ดีที่เรียกว่า จริยะ คือ การศึกษา ชีวิตของมนุษย์ถ้าจะเป็นชีวิตที่ดีต้องมีการศึกษาตลอดเวลา เพราะชีวิตที่ดี ต้องมีการฝึกฝนพัฒนา เราไม่สามารถได้ชีวิตที่ดีมาเปล่าๆ (Phra Dhammapitaka (P.A. Payutto), 2003 : 15)

ผู้ศึกษามีความเห็นว่าเป็นการเขียนเตือนสติโดยอ้างหลักธรรมะธรรมชาติดีให้เห็นมนุษย์ทุกคนย่อมอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ ให้เห็นสัจจะธรรมของชีวิต และหน้าที่ของมนุษย์ นี่คือนิยามหลักธรรมที่ทุกคนควรทราบ ทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้อง

ทำหน้าที่เพื่อผู้อื่นให้ถูกต้องแล้วเราจะได้ชื่อว่าเป็นบุตรที่ดี เป็นศิษย์ที่ดี เป็นเพื่อนที่ดี เป็นพลเมืองที่ดีเป็นสาวกที่ดีของศาสนา เป็นหลักธรรมที่ต้องรู้และต้องปฏิบัติคือ เป็นหลักธรรมที่ทุกคนควรทราบ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเป็นอย่างดี

4. สรุป

จุดเด่นของหนังสือ โดยภาพรวม ผู้เขียนสื่อความหมายให้เห็นความแตกต่างระหว่างหน้าที่กับของมนุษย์ ซึ่งนัยสำคัญของความหมายแตกต่างกันไป ประกอบกับรูปภาพของท่านพุทธทาสภิกขุ ทำให้ทราบได้ทันทีว่า ท่านเป็นผู้ประพันธ์ จุดเด่นของหนังสืออยู่ที่คำว่า “ของมนุษย์” และคำว่าหน้าที่ (ธรรม) คือ สิ่งที่มีมิติตัวตน และระลึกอยู่เสมอหาใช้อำนาจของกิเลสที่ปราศจากการควบคุม หนังสือเล่มนี้ เป็นหนังสือธรรมะกึ่งวิชาการ ได้นำหลักธรรมของพุทธศาสนาเป็นแกนนำเข้ากับเหตุการณ์ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ การยกตัวอย่างแต่ละประเด็น ให้เห็นการเปรียบเทียบระหว่างทางโลกกับทางธรรม การเรียงสารบัญลำดับตามความสำคัญของเนื้อหา ตอนท้ายบทแต่ละบทจะมีหลักธรรมสรุปในแต่ละประเด็นเตือนใจผู้อ่าน ผู้เขียนได้นำเอาชื่อเรื่องมาสรุปเป็นบทสุดท้าย เพื่อให้ได้ใจความของหนังสือมากที่สุด

จุดเด่นของเนื้อหา เนื้อหาในส่วนที่เป็นสาระสำคัญ ได้อธิบายประเด็น เช่น หลักการหรือวิธีการที่จะทำหน้าที่ของมนุษย์นั้นต้องทำอย่างไร การนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาอธิบายเปรียบเทียบกับดำเนินชีวิตของมนุษย์อย่างมีคุณค่า การให้คำจำกัดความของคำศัพท์ต่าง ๆ การ

ใช้ภาษาบาลีพร้อมคำแปล การแทรกธรรมะ การเขียนแนวตรรกะในบางบท ซึ่งต้องอ่านโดยวิเคราะห์ในการสื่อความหมาย เนื้อหาในส่วนที่เป็น การขยายความ การนำภาพและโอวาทของผู้เขียนมาประกอบนั้นบันทึกว่าได้แสดงธรรมะวัน เดือน ปีอะไร สถานที่แสดงธรรมเป็นการนำเสนอให้ผู้อ่านได้อ่านโอวาทนั้น มีการอ้างอิงพระไตรปิฎก และหนังสือที่เกี่ยวข้อง ทำให้ผู้อ่านสามารถสืบค้นหาความรู้เพิ่มเติมต่อไปได้

จุดที่ควรพิจารณา ผู้ศึกษาขอเสนอความคิดเห็นในประเด็น ควรเพิ่มภาพประกอบให้มากขึ้นเพื่อเพิ่มอรรถรสในการอ่าน และเพิ่มโอวาท

ของผู้เขียนที่มีความสัมพันธ์กับแต่ละบทมาเกริ่นนำก่อนเข้าเนื้อหา ซึ่งจะเป็นเอกลักษณ์ของผู้เขียนหนังสือเล่มนี้แล้ว ทำให้ผู้ศึกษาได้ทราบถึงปฏิปทาของผู้เขียนที่จะสั่งสอนเพื่อนมนุษย์ให้รู้จักหน้าที่ของมนุษย์นำไปปฏิบัติที่จะทำให้ตนเองมีความสุขทางกาย ทางใจ และหน้าที่ต่อตนเองอันจะทำให้อยู่เหนือความสุขที่เรียกว่า เหนือโลก เหนือโลกกาย เหนือโลกจิต หากเราสามารถปฏิบัติได้ผลก็เกิดขึ้นได้จริงดังโอวาทคำสอนของผู้เขียน ทำให้มนุษย์บรรลุสู่ความเป็นอริยะ หากมีความตั้งใจมุ่งมั่นอย่างจริงจังกับการดำเนินชีวิตตามรอยของท่านผู้เขียนในที่สุด

References

- Buddhadasa Bikkhu. (2016). *Human duty*. Bangkok : Thai quality book company limited.
- Buddha Vajana Institute. (2015). *Buddha Vajana 8 Easy ways*. Bangkok : Buddhako Foundation.
- Buddhist Web for Buddhism and Thai society. (2013). *To make merit smartly*. Bangkok : Office of the National Culture Commission Ministry of Culture.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya, (1996). *Thai Tipitakas*. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya Press.
- Phra Dhamapitaka (P.A.Payutto). (2003). *Create Wisdom for Human Future*. Bangkok : Office of Dhamma Society.
- Phra Dhamasinghaburajan. (2014). *Make Merit, slove karma*. Bangkok : Rungruang viriyapattana company limited.
- Phra Dhammongkolyarn. (2012). *Dhamma in the morning*. Bangkok : Dhamma mongkol.
- Phraraja Phromyarn. (2011). *How to make merit to the dead*. Bangkok : Viriyapattana limited printing house.
- Spiritual Center Foundation. (2008). *Ovada Patimokkha*. 7th Edition. Bangkok : Thammasart University Printing house.
- V. Vajiramedhi. (2013). *Where is Buddhist Saint?*. Nonthaburi : Pran Pubiser.